

# “ HÜMANİST YAZININ TARİHSEL KİMLİĞİ ”

Arş. Gör. Sevgi ARI\*

## ÖZET

*Bu çalışmada Gotik ve Hümanist yazı, Avrupa’da Ortaçağ’dan Rönesans’a geçişe paralel olarak tarihsel kimlikleri üzerinden incelenmektedir. Gutenberg’in matbaa tekniği, bu tekniğin getirdiği toplumsal dönüşümlerle birlikte ele alınmaktadır. Bu dönüşüm sürecinde Gotik ve Hümanist yazının hangi fikirsel temellerle ilişkili olduğu araştırılmaktadır.*

*Sonuç olarak, Avrupa’da Ortaçağ’dan Rönesans’a geçişteki ideolojik dönüşümün, yalnız kitapların içeriğinde değil, yazı stillerindeki farklılıklarda da görünür hale geldiği ortaya çıkmaktadır. Eski Biçem yazı karakterleri içerisinde önemli bir yeri olan Hümanist yazı stilini, Rönesans’ın aydınlanma düşüncesinin bir göstergesi olarak değerlendirmek mümkündür. Bu sonuç, yazı karakterlerinin bir bilgi ve duygu yansıtmakla beraber, üretildikleri zamanın ruhunu içeren tarihsel bir kimlik taşıdıklarının da göstergesidir.*

**Anahtar Kelimeler:** Gutenberg, Matbaa, Rönesans, Eski Biçem Yazı Stili, Hümanist Yazı.

---

\* Anadolu Üniversitesi, Güzel Sanatlar Fakültesi, Grafik Bölümü, Eskişehir / TÜRKİYE  
sevgiari@gmail.com

# “ HISTORICAL IDENTITY OF HUMANIST TYPEFACE “

Res. Assist. Sevgi ARI\*

## **ABSTRACT**

*In this study, Gothic and Humanist typefaces are explored in parallel with transition from the Dark Ages to the Renaissance in Europe. Gutenberg’s printing techniques are discussed together with social transformations brought by this technique. Intellectual foundations of Gothic and Humanist typefaces in this period are being investigated.*

*As a result, it is evident that the ideological transformation from the Dark Ages to the Renaissance became visible not only in literature but also in different typeface styles. It is possible to consider Humanist typeface as an indicator of Renaissance enlightenment in addition of having an important place in Old Style Typefaces. These result indicates that the typefaces have the historical function of carrying the spirit of the time along with representing information and emotions.*

**Keywords:** Gutenberg, Press, The Renaissance, Old Style Typefaces, Humanist Typeface.

---

\* Anadolu University, Faculty of Fine Arts, Department of Graphic, Eskişehir / TURKEY  
sevgiarigrf@gmail.com

## GİRİŞ

Avrupa coğrafyasında yaklaşık dört yüz yıl süren karanlık bir çağın ardından 15. yüzyılda yaşanan Rönesans, insanın Dünya üzerindeki varlığını, konumunu sorgulama ihtiyacından kaynaklanmaktadır. Bu süreçte bir çok bilgi türü, birer disiplin haline gelmeye başlamış ve modern dünyanın düşünsel alt yapıları oluşmuştur. Rönesans döneminde baskı tekniklerinde yaşanan gelişmeler, bilginin paylaşımına büyük bir katkı sağlamıştır. Bilginin hızla çoğaltılmasını sağlayan matbaanın o dönemde yarattığı etkiyi, günümüzde internet teknolojisinin yarattığı etkiye benzetmek mümkündür. Rönesans döneminde kitaplar bir bilgi nesnesi olmanın yanı sıra bir tasarım nesnesi haline gelmeye başlamış ve yazı tasarımı ‘tipografi’ niteliğini kazanmıştır. Bu araştırmada grafik tasarım tarihinde önemli bir yere sahip olan söz konusu teknik/düşünsel dönüşümlerin kendini yazı karakteri anlayışında nasıl var ettiği, Hümanist yazı üzerinden ele alınmaktadır.

*“Yazı, konuşan maddeyi yarattı. Matbaa ise, yazıyı sonsuz sayıda çoğalttı ve ebedileştirdi.*

*Bu sayede düşünce; mesafeyi, zamanı ve ölümü yendi.”*

*(Ertuğ,1970:1)*

### Ortaçağ : Matbaa Öncesi Dönem

9. yüzyıldan 12. yüzyıla dek Avrupa’da kitaplar, manastırların “scriptorium”<sup>1</sup> denilen yazma odalarında, keşişler tarafından çoğaltılmış ve din kurumları bu çoğaltım işini kendi tekellerinde tutmuştur (Dalkıran, 2013:208). Kopyalama süreci, metinleri yüksek sesle okuyanlar ve yazanların yanı sıra sayfa kenarlarını süsleyen, resimleyen ve ciltleyen keşişlerden meydana gelen bir iş bölümü ile yürütülmüştür. Bir kitabın ortalama 2-3 yılda tamamlandığı bu dönemde, el yazması (*ing. manuscript*) kitapları satın alabilecek kadar zengin ailelerin kütüphanelerinde, çoğunlukla İncil’in bir kopyası yer almıştır (Bachman, 2000: Erişim tarihi 12 Mart 2015). Hayvan derisinden parşömenler (*ing. vellum*) üzerine kesik uç / tüy kalem ile yazılan kodeksler (*ing. codex*) metinlerin daha önceden olduğu gibi rulo olarak değil, sayfalar halinde düzenlenmesiyle meydana getirilmiştir. Günümüz kitap formatının temelini atan bu el yazmaları, yaklaşık 35x50 cm. boyutları, kalın kapakları ve ortalama 300’ü bulan sayfa sayılarıyla taşınabilirlikten uzak olmuşlardır (Chartier, 1995:19). (Bknz. Görsel 1)



Görsel 1: Bir keşişin parşömen üzerine yazımını gösteren bir gravür

12. yüzyılda Fransa'da ortaya çıkarak tüm Avrupa'ya yayılan Gotik mimarinin, gerek manastırlardaki gerek loncalardaki yazıcıların Gotik yazıya yönelmesinde etkisi büyüktür. Gotik mimarinin *insan ve yapı arasındaki oranlar yerine, yapının kendi içindeki oranlarını* ele alması (Taşkiran, 1997:100), insanın bir birey olmaktan çok, bir "kul" olarak konumlandırılması anlamına gelmiştir. Gotik mimarinin, insanı bir değer olarak **merkeze almamasına** paralel şekilde Gotik yazı bir tasarım ürünü olmaktan çok, salt işlevsel varlığı ile, maneviyatın bir araçsal taşıyıcısı olarak görülmüştür (McLuhan, 2001:152). Dikey bir yapıya sahip olan Gotik yazı, bu biçimiyle göğe doğru uzanan devasa Gotik yapıların kitap sayfalarındaki yansımasıdır.



Ancient Press

Görsel 2: Kollu baskı makinesiyle basımı gösteren bir gravür

Gotik Mimari'yi bir manzara fotoğrafı gibi metin görüntüsünde var eden Gotik yazının, Latince (tekstil alanında) "örmek, dokumak" anlamına gelen "It. *texere*" (ing. *texture*) terimi ile karşılık bulması, bu yazının boşluksuz yapısına işaret etmektedir. O dönemde Gotik yazıya olan yönelimin pratikteki diğer bir sebebinin, Gotik harflerin sıkışık yapısıyla metne daha çok yer kazandırmasından kaynaklandığı düşünülmektedir. Malî açıdan güçlük çeken loncaların bu yolla ürettiği kitaplar, daha az sayfa sayısına sahip ve ucuz olmaları sebebiyle sipariş verenler tarafından daha çok talep edilmiştir (Jean , 2001:93). Aynı yüzyılda laik loncaların da kitap üretimine dahil olmasıyla artan rekabet, kitapların ucuz bir fiyatta olması ihtiyacını artırmış, bu ihtiyaç üzerinden Gotik yazı popüler hale gelmiştir. Geç Orta Çağ'da kitap fiyatlarının düşme eğilimine girmesinde 13. yüzyılda İtalya'daki üniversitelerden başlayıp Avrupa'daki bir çok üniversiteye yayılan "It. *pecia*" sisteminin de etkisi olduğu bilinmektedir (İskender, 2014: 551-567). Bu sistem, bir kitabın "It. *peciae*" adı verilen örnek bölümlerinin kopyalanması amacıyla, kitaptan ayrı olarak kişilere (çoğunlukla üniversite öğrencilerine) kiralanmasına dayanmıştır. Tüm kitabı satın almak yerine, kiralayanların inisiyatifinde belirli bölümlerin çoğaltılmasına olanak tanıyan bu sistem, bilginin dolaşımında eskiye nazaran büyük bir artış yaratmıştır. Aynı zamanda 12. yüzyılın sonlarında üniversitelerin doğuşu içerik açısından bir çeşitlenmeye zemin yaratmış; yemek, astronomi, matematik, mantık, felsefe ve aşk hikayeleri gibi dinsel konuların dışında kalan kitapların sayısı çoğalmıştır.

Avrupa coğrafyasında baskı tekniklerinin gelişimine bakıldığında, önceden üzüm sıkma, parşömenleri parlatmak, kumaşlar üzerine baskı yapmak gibi farklı amaçlarla kullanılagelen kollu baskı makinesinin 1300'lü yıllardan itibaren kitap basımı için kullanılmaya başlandığı görülmektedir (Jean, 2001:95). Kollu baskı makinesinin kalıpları sert ve dayanıklı bir ağaç olan şimşir ağacından üretilmiştir. Bu sistemde baskılar, blok halindeki ahşap kalıplara her bir sayfanın oyulması suretiyle / yüksek baskı olarak yapılmıştır. (Bknz. Görsel 2) Ahşap kalıplar çok sayıda baskı yapmaya olanak tanısa da, küçük puntolu harflerin, (İncil'den sahneler ve aziz resimleri gibi) bir çok detaylı görselin çizimine izin vermemiştir. Bu imkânsızlık nedeniyle bol süslemeli harflerde ve ince detaylarda ahşap baskılarla beraber gravür tekniği eş zamanlı olarak kullanılmaya devam edilmiştir (McKitterick, 2013:88) .

Avrupa'da basım alanındaki diğer önemli gelişme, 13.yüzyılda kağıt üretim tekniğinin Çin'den bu coğrafyaya yayılması olmuştur. İspanya gibi merkezlerde suyla çalışan kağıt fabrikalarının inşa edildiği bu dönemde kağıt üretiminde büyük bir artış gözlenmiştir (Burns, 1996:413). Bu gelişme Avrupa'da kağıdın daha ucuza mâl olması ve daha hafif kitaplar yapmaya olanak tanınması ile kitap endüstrisinde artan bir arz-talep dengesi yaratmış, kilisenin tekelliliğinin kırılmasında etkili olmuştur. Aynı zamanda ham madde olarak kağıdın kullanımı, kodekslerin çevrilmesi zor, kesintisiz sayfalarının yaşattığı takip zorluğunu ortadan kaldırmış ve ardışık algı ile okuyucuda pozitif bir okuma deneyimi yaratmıştır (Törenli , 2005:41).

## Gutenberg Matbaası

Avrupa'ya Gutenberg matbaası gelene dek tek parça kalıplarla üretim yapılırken, Çin'de tah-tadan hurufatla hareketli basım sistemi henüz 1040 yılında, imparator 'Bi Sheng' döneminden itibaren uygulanmaya başlanmıştır. Koreli bir devlet bakanı olan 'Choe Yun-ui'nun, 1230'lu yıl-lardan itibaren tahta harflerden, metal harflere geçişi kendi topraklarında gerçekleştirdiği bilin-mektedir (Bil'ak, 2013: Erişim tarihi 03 Mart 2015). Matbaanın Avrupa'ya Uzakdoğu'ya nazaran çok geç bir zamanda geldiği 15. yüzyıl, sanayileşme çağına teknik alt yapısını meydana getiren torna, delgi makineleri, perdah aletleri gibi mekanik prensibe dayanan aletlerin geliştirildiği bir yüzyıl olmuştur. Tarihte kendi kendine işleyen ilk mekanizma olma özelliği ile duvar saati, yine bu yüzyılda icat edilmiştir (Tanilli, 1990:21). Bu yüzyılın icatlarını, insan zihninin araç yapımın-da yeni bir noktaya ulaştığının göstergesi olarak değerlendirmek mümkündür.

Benzer şekilde mekanik prensibe dayanan -ve dünyanın seyrini fikirsel olarak da etkileyen-matbaa, 1450 yılında Johannes Fust ile Johannes Gutenberg tarafından Almanya'nın Mainz şeh-rinde geliştirilmiştir. Bu matbaa sistemi, her bir harfin birbirinden bağımsız olarak yer değiştirmesine olanak tanıdığı için "değişirilebilir harf karakterleri" ya da "hareketli metal harfler" (ing. *movable type*) olarak da anılmaktadır (Becer, 1997:92). Gutenberg, geliştirdiği baskı sisteminin yanı sıra kuyumculuk bilgilerini kullanarak kurşun alaşım harfler ve bu alaşıma uygun olan yağ bazlı bir mürekkep de üretmiştir.<sup>2</sup> Böylece tahta baskının yerini, sıcağa ve aşınmaya karşı daha dayanıklı bir malzeme olan metal harfler almıştır (Man, 2009:124). Bu baskı sisteminde kullanılan her bir 'metal harfe tipografi terminolojisinde "hurufat" (ing. *type*) denilmektedir. (Bknz. Görsel 3,4)



Görsel 3: Tipo baskı tekniğinde kullanılan metal harfler



Görsel 4: Gutenberg'in matbaa sistemine göre düzenlenmiş eski bir bası-mevini gösteren bir gravür

<sup>2</sup> Kuyumculuk o dönemde günümüzden farklı olarak, daha çok 'simyacılık' anlamında kimya, fizik gibi medikal bilgilerin yanı sıra; din, mistisizm, sanat, astroloji gibi spiritüel bilgileri de kapsayan bir uzmanlık dalıdır. (ing.alchemist) Daha fazla bilgi için bakınız: Coelho, Paulo. (2010) Simyacı, İstanbul: Can Yayınları

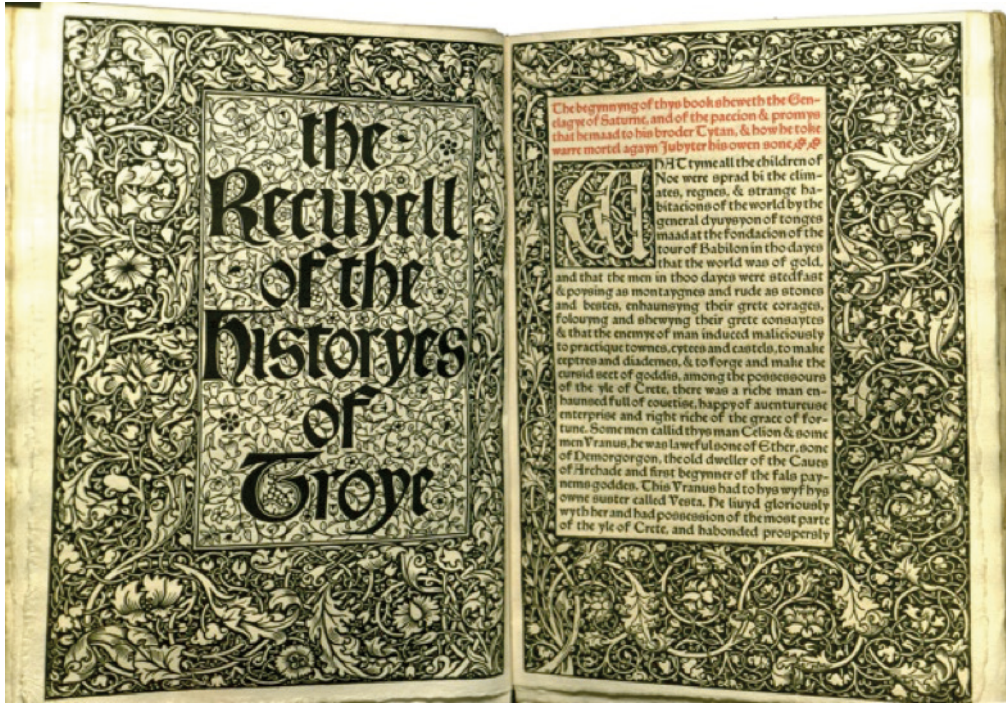
5 yılı alan bir sürede 210 kopya olarak basılan bu İncil, 40.9 x 29.9 cm. boyutunda, 1282 sayfa ve 40-42 satırdan oluşmuştur. (Kroll, 2012:13) Bir çok kaynakta “42 Satırlık İncil” olarak da geçen bu kitap, Gotik (Black Letter<sup>3</sup>) yazı karakteriyle dizilmiştir. (Bknz. Görsel 5) Metindeki ‘bileşik harfler’in (ing. *ligatures*) çokluğu nedeniyle Gutenberg, bu basım için, tekli harf kalıplarının yanı sıra yaklaşık 270 farklı kombinasyon üretmek mecburiyetinde kalmıştır (Uçar, 2004:100). Matbaa tekniğinin el yazmasının bir uzantısı olarak görüldüğü bu ilk dönemlerde Gutenberg gibi bir çok basımcı, bütün zorluklarına rağmen, bastıkları kitapların olabildiğince çok el yazması kitaplara benzemesi için çabalamıştır. Tezhipçinin süslemesi için boş bırakılan alanlar da dâhil olmak üzere, sayfa düzenlemesinin mümkün olduğunca el yazmalarına yakın olmasına çalışılmıştır (McKitterick, 2005:36). Bu çabanın altında, -Gotik yazının sayfada yer kazandırması örneğinde olduğu gibi- mali kaygılar olduğu ileri sürülmektedir. Basılı kitaplar yazıcıların elinden çıkan kitaplarla rekabet edebilmek adına, el yazması kitaplara benzetilmeye çalışılmıştır (Jean, 2001:93). ‘Textura’, ‘Rotunda’, ‘Batarde’, ‘Cursive’ ve ‘Fraktur’ 16. yüzyıla dek gotik yazı stili altında çeşitlenen yazı karakterlerinden bazılarıdır. Kitap okuyucusunun tekil/el yazması kopyalara alışık olması matbaadan çıkan kitapların okuma ediminde de benzer bir beklentisi olmasına neden olmuştur. Matbaanın gelişim sürecinde kitapların el yazması kitaplara öykünerek basıldığı ilk evre ve bu evrede basılan kitaplar Latince ‘beşik’ veya ‘kundak bezi’ anlamına gelen ve bir oluşumun ‘doğuşunun’ altını çizen bir terim olarak “*It. incunabula*” ile tanımlanmaktadır (Meerdink, 2015:2).



Görsel 5: Gutenberg’ın matbaasında basılan “42 Satırlık İncil” ve bu İncil’den detaylar, 1450-1455 civarı

3 İngiltere’de Gotik yazıya verilen isim olan ‘Black Letter’ (Siyah harf) terimi, Ortaçağ’a aynı zamanda “Karanlık Çağ” (ing. Dark Ages) denilmesini hatırlatmaktadır

Gutenberg Almanya’da basımlarını sürdürürken 1476 yılında Londra’da ilk basım evini kuran çevirmen ve düşünür William Caxton *İngilizce dilinde basılan ilk kitap* olma ünvanını taşıyan “Troya Öyküleri”ne (ing. *Recuyell of the Historyes of Troye*) imzasını atmıştır. Caxton, kitabın basımında (eserin isminden hareketle ‘Troy’ olarak anılan) yarı-Gotik (ing. *Gotico-roman*) / yarı-Romanesk özellikler gösteren bir yazı karakteri kullanmıştır. (Joseph, 2011:210). Caxton, kurduğu matbaada farklı dillerden çevirerek bastığı 80’in üzerindeki kitapla, İngiliz toplumunun düşünce dünyasının gelişimine büyük katkı sağlayan önemli bir isim olarak anılmaktadır (Urgan, 2007:108). Caxton’un yanı sıra Aldus Manutius, 1500’lü yıllarda Venedik’te kurduğu matbaada Yunanca dilinden Sophokles, Aristoteles, Platon ve Thukydidés’in; Latince’den Vergilius, Horatius ve Ovidius’un eserlerini basmış, ayrıca bastığı bu eserlerin anlaşılmasına yönelik dil bilgisi kitapları ve sözlükler yayımlamıştır. Erasmus da dahil olmak üzere bir çok hümanistin bireysel kütüphanesinden istifade ettiği Manutius’un, Rönesans kültürünün İtalya dışında kalan bölgelerinde yayılmasında önemli bir rol oynadığı belirtilmektedir (İskender, 2014: 551-567). Manutius ile birlikte matbaada harf tasarımcısı olarak çalışan Francisco Griffo, günümüzde halen kullandığımız ‘Bembo’ ve ‘Aldine’ yazı karakterlerini ve hepsinden öte, tipografi kültürüne İtali yazı stilini kazandırmıştır (Lupton, 2010:15).



Görsel 6: Gutenberg’in matbaasında basılan “42 Satırlık İncil” ve bu İncil’den detaylar, 1450-1455 civarı



## Aydınlanma Sürecinde Matbaanın Rolü

*“Aydınlanma, insanın kendi iradesi ile, gönüllü olarak düştüğü gelişmemişliğinden kurtulmasıdır. Bu gelişmemişlik hali, insanın kendi aklını bir başkasının kılavuzluğuna başvurmadan kullanamayışından ileri gelir. Bunun kabahati, aklın kendisinde değil; başkasının kılavuzluğuna kendini bırakarak, aklını kullanma kararlılığı ve yürekliliğini gösteremeyen insanda aranmalıdır. (...) Aklını kullanma cesaretini göster!” (Kant, 2013:2)*

Bilindiği gibi matbaa, teknik bir icat olmaktan öteye giderek, Avrupada çok sesliliği, kitle-sel iletişim kültürünü geliştirmiş, kısa zamanda büyük bir bilgi patlamasının yaşanmasında rol oynamış, modern dünyanın fikrî temellerini atmıştır. Edebiyattan bilime, eğlenceden yemek kültürüne, mizahtan moda dek farklı düşüncelerin toplumun bir çok sınıfı arasında paylaşıldığı bu etkileşim ortamı, sanat alanında Rönesans, din alanında da reformlarla taçlanmıştır.

1500 yılından öncesine bakıldığında en yoğun okur-yazarlık oranının Kilise mensuplarından meydana gelmesi nedeniyle kitapların %77'sinin Latince olduğu ve %45'inin de dini nitelik gösterdiği bilinmektedir. (Febvre & Martin, 2000:236). 100 yıl gibi kısa bir sürede ise Avrupa genelinde 80 tanesi İtalyada, 52 tanesi Almanya'da ve 43 tanesi Fransa'da olmak üzere 250'den fazla merkezde matbaalar kurulmuş ve bu matbaalarda farklı içeriklerdeki kitapların milyonlarca kopya sayılarına ulaşılmıştır (Briggs&, Burke, 2004:26). İçerikteki zenginleşmenin yanı sıra, maliyetin ucuzlaması, boyutların küçülmesi, kopya sayılarının artması büyük dönüşümlerdir. Bu yeni nitelikleriyle kitaplar belirli bir zümrenin tek elinden çıkmış, entelektüel bir topluluğun doğuşuna zemin hazırlanmıştır (Fischer, 2004:206).

Ayrıca kopya sayılarının çoğalması, kitapların hem benzersizliği ve nâdirliğiyle bir zenginlik belirtisi olmaktan çıkması anlamına gelmiş hem de içerdikleri bilginin kutsal ve değişmezliğine olan inancın da sorgulanmasının yolunu açmıştır. Fikirlerin birer 'otorite' olarak kabul edildiği, teolojik metinlerin sorgulanmasının dahi düşünülmediği Ortaçağ'ın ardından gelen aydınlanmacı düşünce, “*din çevrelerinin Antik metinleri istedikleri yönde cevaplar üretecek şekilde manipüle ettiğini*” ve teolojinin bu durumdan kurtulması gerektiğini savunmuştur. Bu anlamda Hümanistler, Antikiteye ait teolojik metinlere kutsiyet yüklemek yerine onları birer 'fikir' olarak ele almışlardır. İngilizce'de cümle anlamına gelen “*ing. sentence*” kelimesinin, Latince “*fikir*” anlamına gelen ‘*sententiate*’ den türetilmiş olması söz konusu dönüşümün göstergesidir. Bu anlayışın en güzel örneği 15. yüzyıl düşünürü olan Peter Abelard'ın teoloji alanında yazdığı “*Book of Sentences*” in diğer bir adının “*Book of Opinions*” (tr. *Görüşler Kitabı*) olmasıdır (Na-uert , 2006:18).

16. yüzyılda İncil'in Almanca diline çevirisini yapan Martin Luther, John Calvin gibi düşünür/teologlar, Ortaçağ'dan itibaren bilgiyi ve otoriteyi elinde tutan Katolik kiliselerin *koyduğu ağır vergilere, üst düzey ruhban makamları satışa çıkarmasına, günah işleyenlerin günahlarını para karşılığı affetmeleri* gibi uygulamalarına karşı çıkmışlardır (Aydın, 2001:86). 16. yüzyıldan

itibaren Roma-Vatikan, Venedik-Marciana gibi dini kurumlara ait kütüphanelerin yanı sıra, Oxford, Cambridge gibi üniversitelere ve kraliyet ailelerine ait olan kütüphaneler varlıklarını arttırmaya başlamışlardır (Labarre, 2012:95-96). 1600 yılındayken 10.000 cilt kitabı olan Viyana İmparatorluk Kütüphanesi-Hofbibliothek'in, 80 yıl gibi kısa bir sürede sahip olduğu kitap sayısını 80.000'e çıkarması, bilgiye erişimde alternatif kanalların hızla artışına güzel bir örnektir (Dalkıran, 2103:210). Gelişen bu Protestan reformun kitlelere yayılmasında önemli bir rol oynayan matbaaya karşı en sert çıkış, doğal olarak Katolik kurumlardan gelmiştir. Yazıcı keşişler, kendi işlerinin elden gideceği, din adamları ise dini metinlerin çoğaltımının kendi tekellerinden çıkacağı korkusuyla bu tekniği “şeytan işi” olarak tanımlamışlardır (Cavalier, 2014:24). Bu korkunun devamında egemen sınıf, matbaayı kendi tekellerinde tutmak amacıyla ‘sansür’ ve ‘denetim’ kavramlarını bolca gündeme getirmeye başlamıştır. 1565 yılında, İtalya’da Papa V. Pius döneminde “*It. Index Librorum Prohibitorum*” (tr. *Yasak Kitaplar Listesi*) adıyla çıkarılan kitapta Dantéden Sartre’a kadar uzanan pek çok filozof, bilim adamı ve yazar ismi yer almıştır. 1966 yılına kadar yürürlükte kalan bu listede, yasaklanan yazar isimleri, hangi eserin ya da eserlerin yasaklandığı, bu eserleri basan matbaacıların adı bulunmaktadır (İskender, 2014:551-567).

Edebiyat düşüncesine de etki eden matbaa ve aydınlanma süreci, yazarlığın ve modern edebiyatın doğuşunu sağlamıştır. Ortaçağ’da, modern anlamdaki ‘yazarlık’ kavramı henüz oluşmamış ve o dönem için yazarlık büyük ölçüde bir “mozaik yapma işi” olarak algılanmıştır (McLuhan, 2001:188). Bu nedenle o dönemde var olan el yazmalarında fikir sahiplerinin isimleri ya da yapılan alıntılar belirtilmemiş, hepsi kayıtlara *anonim metinler* olarak geçmiştir. Aynı şekilde manastırda yazım işinde ustalaşan keşişlerin, bitirdikleri eserlere imza atmak istediklerinde işlerini bırakmaya zorlandıkları bilinmektedir. Bu “isyankâr” keşişlerin işe yeniden başlamalarına, *sanatını Tanrı’nın hizmetine sunmayı ve tarikatına bağlı kalmayı* kabul etmeleri şartıyla izin verilmiştir (Jean, 2001:84-85).



Görsel 7: “Psikopos İncili”nin basım yeri ve yılı gösteren bir Colophon, 1577

Ortaçağ edebiyatındaki metinler büyük ölçüde ‘topluluk önünde’, ‘sesli’ okumak için üretilmiştir. Bu işlevi gereği Ortaçağ edebiyatı, *nitelik olarak edebi olmaktan çok, kompozisyonunu retorik kurallarının oluşturduğu* bir değer taşımıştır. Matbaa sonrasında gelen basılı dil ile ‘sessiz okuma’ edimi gelişmiş ve kulak yerine göz, yeni iletişim dilinin başlıca organı haline gelmiştir (McLuhan, 2001:128). Rönesans’la birlikte metinlerde diyagramların ve görsel malzemelerin



Yıllar içerisinde 35 cilde ulaşan bu eser, halk tarafından büyük ilgi görerek binlerce abone sayısına ulaşmıştır. Genişleyen ilgi karşısında, tutucu çevreler, ansiklopedinin “kamuoyuna sunulmaması gereken tehlikeli fikirleri” yaydığını iddia etmiş, bunun üzerine Paris Parlamentosu 1759 yılında bu eserin basımını askıya almıştır. Diderot’un “*Filozofça Düşünceler*” isimli yapıtı da aynı dönem içerisinde, mahkeme kararıyla yakılmıştır. Ansiklopedinin çoğaltımı Rönesans ideallerine inanan kimi aristokratların gizli desteği ile yasadışı yollardan sürdürülmüştür. Sansürden korunma ihtiyacından ötürü, Diderot’un bu yayını gibi bir çok kitabın el yazması yöntemiyle çoğaltılmasına 18. yüzyılın sonlarına dek devam edildiği bilinmektedir. Fransız İhtilali’ne dek, reformist kitaplar profesyonel yazıcılar tarafından çoğaltılarak kafelere yakın depolarda satılmış ve yüzden fazla kitap, bu şekilde el değiştirmiştir (Briggs&Burke, 2004: 59). Nitekim bu dönemde gelişme gösteren ve fikir özgürlüğü adına önemli bir toplumsal işlev üstlenen “basın” kavramının, matbaa kelimesinden (İngilizce’de “*the press*”, Fransızca’da “*la presse*”, Almanca’da “*die presse*”, İtalyanca’da “*la stampa*”, Türkçe’de “*matbuat, basın*”) gelmesi tesadüf değildir.

### Aydınlanmanın Sembolü Olarak Hümanist Yazının Tarihsel ve Görsel Kimliği

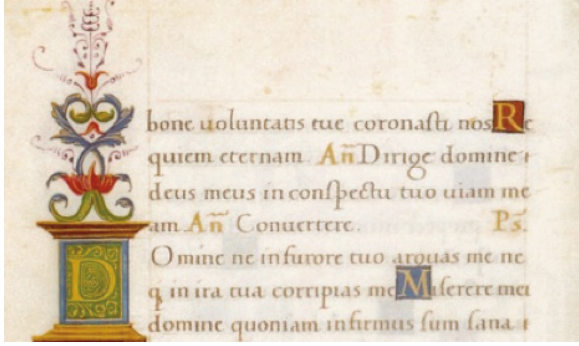
Rönesans düşüncesi, temelini Antik Yunan’dan kalan Latince metinlerden almıştır. Bu sürecin başlangıcında var olan orijinal metinler İtalyanca, Fransızca, Almanca ve Yunanca gibi çeşitli dillere çevrilmeye başlanmıştır (Black, 2009:215). Yapılan çeviriler okur-yazarlığın toplumun geri kalan bölümüne yayılmasını sağlaması açısından büyük bir önem taşımıştır. Farklı dillerden çevrilen metinlerde, içeriklerin yanı sıra, bu metinlerde kullanılan özgün yazı karakterleri de tasarımcıların dikkatini çekmiştir. Başta *Rönesans’ın Beşiği* olarak adlandırılan İtalya-Fransa olmak üzere, Fransa, Almanya, Hollanda gibi farklı merkezlerde gündeme gelen bu harfler yeniden yorumlanmaya başlanmıştır. Gündeme gelen bu yazı karakterleri, sonradan Hümanist yazı olarak anılan ve Gotik yazıdan tamamen farklı görünümüleriyle Karolenj minüskülleri (ing. *Carolingian Minuscules*<sup>4</sup>) ve Roma Büyük harfleri (ing. *Roman Capitals*<sup>5</sup>) olmuştur (Lawson, 1991:47).

Karolenj minüskülleri 8. ve 9. yüzyıllarda günümüzdeki Fransa, Almanya, Kuzey İtalya, Hollanda, Belçika ve İsviçre’nin de dahil olduğu bir bölgede hüküm süren Karolenj İmparatorluğu’nun bir mirasıdır. Roma İmparatorluğu’nun yıkılışının ardından gelen ve *Karolenj Rönesansı* olarak adlandırılan döneme bakıldığında, Latince’nin standart dil haline getirildiği, eğitim ve mimari alanında yükselişin yaşandığı, ortak bir ulus olma bilincinin geliştirilmeye çalışıldığı görülmektedir. (Story, 2005:107) Karolenj İmparatoru Charlemagne, metinlere hassasiyetle eğilmiş ve bir kopyadan diğerine aktarım sırasında keşişlerin cahilliği ya da özensizliği sonucu çoğalan yanlışlıkları düzeltmek adına, en iyi el yazmalarının kaynak olarak kullanıldığı yeni kopyalar hazırlatmıştır (Jean, 2001:87). Karolenj döneminin el yazmalarına eklenen “*ex authentico libro*” (tr. *orijinal eserden*) ibaresi, söz konusu kopyanın orijinal metnin kusursuz

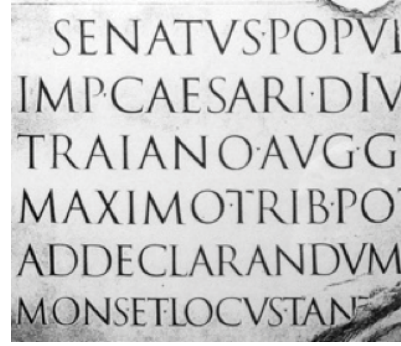
4 Minüskül (Minuscule veya Lower Case): Alfabeği oluşturan küçük harflerin tümü.

5 Roman Capitals: Roma Alfabesindeki büyük harfleri tanımlamak için kullanılan bu terim zaman içerisinde diğer büyük harfleri tanımlamak için de kullanılmaya başlanmıştır. Tipografi terminolojisinde alfabeği oluşturan büyük harflerin tümü, “Majüskül” (ing. *majuscule* ), “Upper Case” ve “Caps” olarak da karşılık bulmaktadır.

bir kopyası olduğu güvencesini vermek adına kullanılmıştır. Karolenj minüskülleri ise Roma Büyük Harflerinin işlek el yazısına adapte edilmesiyle meydana gelmiştir. (Bknz.Görsel 11,12) Roma Büyük Harfleri'nin en ünlü örneği olan Trajan Sütunu, Roma İmparatorluğu'nun en geniş sınırlara ulaştığı, imparator Trajan döneminin Daçya zaferini anlatmaktadır (Schimtz,2005:4). Harflerin mermer yüzeye, çekiç ve keskiyle kazınması ile oluşturulmuş bu büyük harfler (Sarıkavak, 2004:19) sonraki imparatorluklara, Antik Yunan felsefesinin barındırdığı dünya idealleri ile birlikte taşınmıştır.



*Görsel 11: Dekoratif olarak süslenmiş bir sayfa tasarımıyla birlikte Karolenj Minüsküllerinin kullanımı, (detay)*

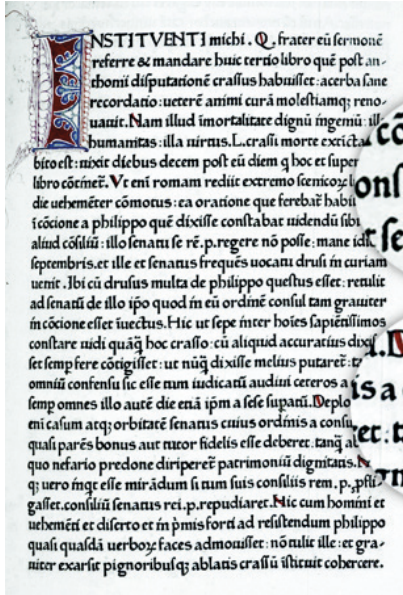


*Görsel 12: Roma Büyük Harfleri/ Roman Capitals'in en ünlü örneği: Trajan Sütunundan bir detay, M.S.113*

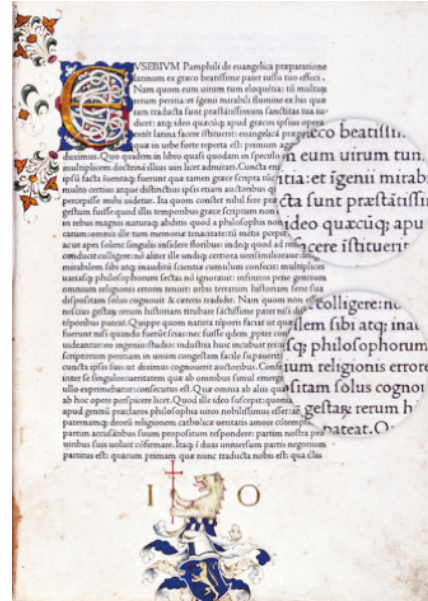
Hümanist yazının kendi karakteristik özelliklerini kazanması birden bire olmamış; Gotik yazıdan Yarı Gotik/Yarı Hümaniste ve ardından tam Hümaniste doğru ilerleyen aşamalı bir süreçte gerçekleşmiştir. (Bknz. Görsel 13,14) Hümanist yazı Romanesk harflerin yaklaşık 700 yıl sonra yeniden canlandırılması ve **kesik uçlu** kalem kullanılarak matbaaya adapte edilmesiyle ortaya çıkmıştır. Nicolaus Jenson'un 1470 yılında Karolenj Minüskülleri'nden yola çıkarak ürettiği 'Eusebius' yazı karakteri<sup>6</sup>, Hümanist yazının klasik örneklerinden biri olmuştur. (Bknz. Görsel 14)

'Eusebius' dışında 'Verona', 'Centaur' ve 'Kennerley' Hümanist yazı stiliyle üretilen diğer önemli karakterler olarak anılmaktadır. (Devroye, 2001: Erişim tarihi 22 Aralık 2014)

<sup>6</sup> Jenson bu harüfatları Venedik'te yaşadığı süre içerisinde ürettiği için bu stile "Venedik Eski Biçemi" (ing. Venetian Old Style) de denilmektedir.

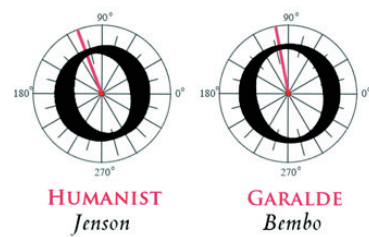


Görsel 13: Geçiş sürecini yansıtan Yarı Gotik/Yarı Hümeranist yazıyla basılmış bir kitap sayfası



Görsel 14: Nicolaus Jenson'un Romanesk yazı karakteri 'Eusebius' ile basılan 'Evangelica', 1470

Tipografi terminolojisinde "Old style" / "Old Face" (tr. *Eski Biçem*) adıyla anılan Hümeranist yazının (<http://www.designhistory.org>, Erişim tarihi 24 Aralık 2014) en belirgin özelliği, **çapraz vurgu** (ing. *diagonal axis*) ile oluşturulmalarıdır. Metal harfe dönüştürmeden önce kesik uçlu kalemle yazılan Hümeranist harfler kalemin tutuşundaki açıyla bağlantılı olarak et kalınlığında kendine has ince-kalın farkına (ing. *stress*) sahip olmuşlardır. Çapraz bir açıdan başlatılan bu yazım şekli nedeniyle harflerin ince kısımları yatayda, kalın kısımları ise dikeyde belirgin hale gelmiştir. (Bknz.Görsel 15) Her ikisi de el yazısına dayanmasına rağmen Hümeranist ile Gotik yazı arasındaki karakter farkı, tüy kalemle yazılan Gotik yazıda 45 derecelik keskin bir açı kullanılmasından ortaya çıkmaktadır. 1070 yılından itibaren Gotik yazıda tüy kalemin ucunun düz bir şekilde değil de belirli bir açıyla kesilmeye başlanması bu araca bir çeşit kesik uç özelliği kazandırmıştır. Gotik harflerin kesik uçlu tüyü 45 derecelik bir açıyla tutarak yazılması yatay ve dikey kalınlıklarının eşit olmasına neden olmuştur. (Bknz.Görsel 16)



Görsel 15: Çapraz vurgudan dikey vurguya geçişte oluşan farklılıkları gösteren bir çizim.



Görsel 16: 45 derecelik bir açıyla yazılması nedeniyle yatay ve dikey kalınlıkları eşit olan Gotik harfler

Bu eşit et kalınlığı nedeniyle Gotik Yazı daha kalın ve lekesele olarak da daha karanlık bir etki meydana getirmiştir. Hümanist yazı, Gotik yazının 'tepeden bakan' ve gizemli görünümü yerine hem sahip olduğu küçük harflerle metin ile okuyucu arasında bir sıcaklık duygusu yaratmış, hem de okuma kolaylığı sağlamıştır. Karanlık bir sayfa etkisinden çok, nefes alma payı bırakan bir espas anlayışı getirmiştir. Gotik yazıya karşıt olarak yükselen ilk Hümanist seslerden biri olan Petrarch (1304-1374), Giovanni Boccaccio'ya yazdığı bir mektupta Gotik yazıyı; "istikrar-sız ve yoğun" olarak nitelendirmiş ve bu yazım biçiminin uzaktan bakıldığında gözü zorlayarak insanları yakından bakma mecburiyetine ittiğini eklemiştir. Yeni yeni oluşmaya başlayan Hümanist yazıya ise "rafine, temiz, göz ile dost, aynı zamanda da imla kurallarına ve gramere daha saygılı" bir yazı biçimi olarak değerlendirmiştir. (Pflughaupt, 2007: 22-23).

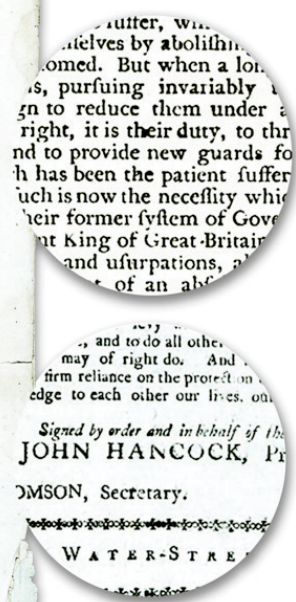
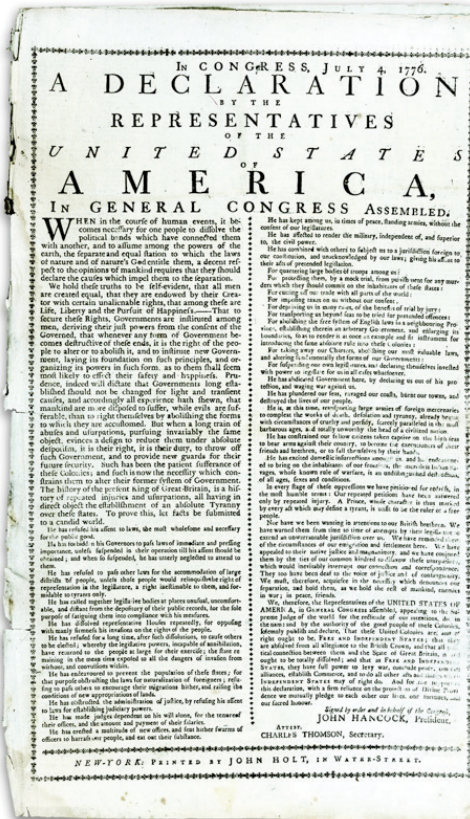
17. yüzyılla birlikte Rönesans düşüncesinin popüler hale gelmesiyle toplumda kitaba duyulan ilgi artmış, insanlar *kenar süsleri ya da dekoratif elemanlarla değil, içerikle ilgilenmeye* başlamışlardır (Jean,2001:105). Bu anlayış değişikliği, basılı kitaplarda bir sadeleşmeye gidilmesine, basımevlerinin bilginin kolayca aktarılması için yeni yöntemler araştırmasına neden olmuştur. Toplumda kitap okuyucuları *entelektüel sınıf* ve genelini tüccarlarla esnafların oluşturduğu *muhafazakâr sınıf* olmak üzere iki farklı grubu meydana getirmiştir. Bu iki sınıftan muhafazakâr kesime hitap eden kitaplar, matbaa ve kitap evleri tarafından bilinçli olarak Gotik yazı ile basılmış, bu yolla kitlenin algısında 'eski'ye, 'değişmeyen' olan güven yaratılmaya çalışılmıştır. 'Dikkat çekici şekilde modası geçmiş' olmasına rağmen Gotik Yazı, Hümanist yazı ile eş zamanlı olarak kullanılmaya devam edilmiştir. Araştırmacılar bu durumu *konservatif bir zihniyetin paralelindeki konservatif tipografi* anlayışı olarak nitelendirilmektedir (Mish, 1953:627-630). Kitapların çoğu kahramanlık, şövalye öyküleri ya da masallardan oluşmuş ve gerçekliğe uygunluğun çok fazla sorgulanmadığı bir anlayış ile yazılmıştır (Wildermuth , 2008:150).

Entelektüel sınıfa hitap eden kitaplar ise kültürel ayrışmanın bir göstergesi olarak Hümanist yazı karakterleri ile basılmış; okuyucuda dile dayalı bir hayranlık yaratmayı hedefleyen edebi anlayışla ve gerçekliği önemseyen bir kurguyla oluşturulmuştur. Hikayelerde konu edilen mücadeleler, Romalı duyarlılığına işaret etmiş ve *bir vatandaşı kurtarmanın, bir düşmanı yok etmekten daha onurlu bir davranış olduğu, savunmanın saldırmaktan daha önemli olduğu* felsefesine dayanmıştır (Wildermuth, 2008:150). Cervantes'in Batı'daki ilk roman olma özelliğini taşıyan 1605 tarihli Don Kişot'u edebiyat tarihinde önemli bir dönüşüme işaret etmiştir. (Kemal, 2011: 88) Cervantes'in bu hikayede kullandığı anlatım biçimi, halk arasında sözlü olarak anlatılan şövalye masallarından gelmiş ve "şövalye romanları okuyarak dimağı karışmış bir asilzade" olarak çizilmiş Don Kişot, bir motif olarak içinde derin bir ironi barındırmıştır.

Gazete ve dergilerin sayfa düzenlemelerinde ise dogmatik düşünceye karşı 'özgür basın' kimliğini ortaya koymak adına Hümanist yazı karakterleri bilinçli olarak tercih edilmiştir. Yazı karakterlerinin yanı sıra, sayfanın boşluk kullanımında da değişimlere gidilmiştir. *Metinler dünyevi bir nitelik kazandıkça* gazetelerin okunmaları ve anlaşılmaları kolaylaşmış, yayımcılar sayfaları sütunlara bölerek, siyah-beyaz zıtlığından yararlanarak belli bir sayfa düzenini oturtmaya çalışmışlardır (Törenli, 2005:65). (Bknz. Görsel 17)



Görsel 17: 24 Ekim 1781 tarihli bir Amerikan gazetesi



Görsel 18: "Caslon" yazı karakteri ile basılan Amerikan Bağımsızlık Bildirgesi, 1766



## SONUÇ

15. yüzyıldan başlayıp 18. yüzyıl Fransız Devrimi'ne dek süren Yeni Çağ'ın aydınlanma felsefesi, bireyi ve insan aklını merkeze alan "hümanizma" düşüncesini, doğa yasalarını mistik yollarla açıklamak ya da sorgulamadan kabul etmek yerine, deney ve gözlem yoluyla açıklamayı tercih eden bir anlayışı getirmiştir. Rönesans aydınlanmasının etkileri, fen bilimlerinden sosyal bilimlere dek bir çok alana yayılmış, bir çok disiplini var etmiştir. Hümanist yazı, Rönesans düşüncesi olan Hümanizma ile aynı ismi taşımasıyla Rönesans ideallerini de yansıtan bir sembolik anlam içermektedir.

Rönesans'a giden aydınlanma sürecinin pürüzsüz bir geçiş halinde yaşanmadığı, egemenliğini yitirmeme çabesindeki kurumların matbaaya karşı sansür, baskı, denetim gibi yollara başvurduğu ve sansürcü otoriteler ile özgürlükçü düşünce arasındaki mücadelenin 18. yüzyıla dek devam ettiği görülmektedir. 12. -13. yüzyıldan itibaren loncaların ve üniversitelerin doğuşunun, teokrasinin hüküm sürdüğü Ortaçağ düşünce dünyasına ve basımcılık alanına etkisi görmezden gelinmemelidir. Bu alternatif meslek alanları ve kuruluşlar, bilginin / bilginin üretim sürecindeki yazarlık, eleştirmenlik, kitap yazımı, kitap basımı vb. emeğin farklı bir değere taşınması ve tekelleşmenin getirdiği tek sesliliğin kırılması adına önemli bir rol üstlenmişlerdir. Bu tarihsel kesitte Gutenberg matbaasını dönüşüm sürecinin merkezine oturtmak yerine, sürecin gelişimine zemin hazırlayan bir buluş olarak konumlandırmak daha doğru olacaktır.

Gutenberg matbaası, ahşap kalıp hazırlamak ya da el yazması yoluyla çoğaltım yapmak için geçen uzun sürelerle kıyasla çok daha kısa bir sürede, fazla sayıda kopyaya ulaşabilme imkânı sağlamasıyla basım alanında büyük bir ivmeye yol açmıştır. 18. yüzyıl düşünürü olan David Hume, matbaa tekniğini sanat adına büyük bir avantaj olarak değerlendirmiştir. Hume'a göre; matbaa yazara metnini geliştirme ve düzeltilmiş yeni baskılar yapma olanağı tanıyan bir sistem olarak, büyük kolaylıktır. Böylece yazar hayatta olduğu sürece eserini yeniden ele alarak geliştirebilme şansına sahip olacaktır (McKitterick, 2005:130). Hume'un bu değerlendirmesini, günümüzde bilgisayarın, istemediğimiz bir hamleyi geri alabilme (Ctrl+Z/Undo), saniyeler içerisinde kopyalayıp yapıştırabilme (Ctrl+C/Copy, Ctrl+V/Paste) imkanı veren teknolojisinin büyük bir rahatlık ve kolaylık olarak karşılanmasıyla denk olduğunu söylememiz mümkündür.

Avrupa'ya matbaanın gelişi, *yazı tasarımı* kavramının doğuşunu ve kaligrafik dönemden tipografiye (ing.*type+graphy*) geçişi başlatmıştır. Bu nedenle Gutenberg'in hareketli metal harf sistemini geliştirmesiyle başlayan dönüşüm sürecinin, Avrupa düşünce tarihi ile tipografi tarihinin kesiştiği bir tarihsel kesit olduğunu söylemek mümkündür. Rönesans'ın bireyi merkeze alan düşünce şekli, el yazmalarına imza atmak istediklerinde yazıcı keşişleri işten çıkmaya zorlayan Ortaçağ zihniyetinden uzaklaşarak, tasarımın fikri bir hak / değer olarak görülmesini sağlamıştır. Kimin elinden çıktığına dair kayıtlı bilgilerin olmadığı el yazmalarından, 'Garamond', 'Caslon' gibi tasarımcıların isimleriyle anılan yazı karakterleri bu süreçte hayat bulmuştur. Harflerin 'bir tasarım nesnesi' olduğu fikri gelişim gösterdikçe, hem kaligrafik hem de basılı harflere getirilen yaklaşımlar daha sistemli olmaya başlamıştır. Yazarından basım evine dek ayrıntılı künye bilgisinin yer aldığı "colophon"lar, kitap üretim ve basım işinin de bir ta-

sarım eylemi olarak görülmeye başlanmasının işaretidir. “Colophon”lar kitabın yapımına dair önemli verilerin sonraki yüzyıllara aktarılması sağlayarak önemli bir işlev de üstlenmişlerdir.

Avrupa’da Ortaçağ karanlığından çıkılarak Rönesans aydınlanmasına geçilen bu sürecin yazı karakterleri ile olan ilişkisi incelendiğinde Gotik yazıdan Hümanist yazıya geçişin, düşünce dünyasındaki gelişmelere paralel olarak yaşandığını görülmektedir. Basımevlerinin yönelimlerini arz-talep dengesi doğrultusunda değiştirmeleri de dikkate değer bir noktadır. 17. yüzyıldan itibaren iki ayrı sınıf olarak belirginleşen entelektüeller ile muhafazakarlar için üretilen kitaplarda tercih edilen kullanımlar, toplumsal talepteki dönüşümün bir belirtisidir. Basımevlerinin Gotik ya da Hümanist yazıyı kullanım tercihleri, içeriğin yanı sıra **bilginin görüntüsünün** de bir imaj yarattığının keşfi anlamına gelmektedir. Gotik yazıdaki sert / düz formlar ve sıkışık espas yapısına alternatif olarak geliştirilen Eski Biçem/Hümanist yazı, yuvarlak formu ve geniş espas yapısı ile okunabilirlik (ing. *readability*), okunaklılık (ing. *legibility*) gibi kavramları bir değer olarak öne çıkarmıştır. Bu değer yargısı, bireyin merkeze alınması, bilginin ve bilginin içeriğine verilen önemin giderek yükselmesiyle yakından ilişkilidir. Gotik yazının sayfaya getirdiği karanlık görünüm yerine, yeni anlayışla yapılan sayfa düzenlemeleri okuyucuya daha **aydınlık** (Aydınlanma Çağı), daha rahat bir algı deneyimi sunmuştur.

Bütün bu bilgiler ışığında, Hümanist yazıyı da içine alan Eski Biçem yazı stiline hayata geçirildiği tarihsel süreçte, skolastik düşüncenin karşısında / bilinçli olarak duran bir kimliğin taşıyıcısı olduğunu söylemek mümkündür. Bu yazı stili et kalınlığındaki farkı, açık espas kullanımı ve iç boşluk genişliği gibi özellikleri sayesinde okunabilirlik sağlayarak Rönesans’ın aklın öncülüğünde berraklaşan, aydınlanan dünya idealinin görsel izdüşümü olmuştur. Gutenberg matbaası ile başlayıp, Gotik yazının yerini Hümanist yazıya devrettiği dönemi ele alan bu araştırma, aynı zamanda bir zihniyet değişiminin incelenmesi anlamına da gelmiştir. Yazı karakterleri ile üretildikleri zamanın tarihsel gerçeklikleri arasındaki ilişkinin ele alınması, harflerin birer bilgi taşıyıcısı olmalarının yanı sıra, *bir tasarım nesnesi olarak* üretildikleri çağın zihniyetini barındırdıklarını ve bunun derin bir ilişki olduğunu ortaya koymuştur.

Birer grafik ürün olan kitap tasarımı / yazı tasarımı ile insanın entelektüel eylemi olan okur-yazarlık ve dolayısıyla bilgi arasındaki etkileşim süreklidir. Eski Biçem yazı stili altındaki bir çok yazı karakteri günümüz kitap tasarımlarında ve uzun metinlerde halen tercih edilmektedir. Bu tercihler, görsel açıdan değerlendirilebileceği gibi Rönesans aydınlanmasının uzantısı olan bir dünyada yaşıyor olduğumuzun da hatırlatıcısıdır. Geçmişte olduğu gibi günümüz dünyasında da tutuculuğun karşısında duran, aklın ve bilimin değerini savunan, bilgiyi üreten çevrelerin kitap okur-yazarı olduğu düşünüldüğünde; kitaplarda halen aynı yazı karakterlerinin kullanılması manidardır. Günümüz dünyasında artan çevre duyarlılığı üzerinden Eski Biçem harflerin tercihi yeni bir değer kazanmıştır. Gotik yazı gibi sayfa üzerinde karanlık bir etki bırakan, metni daha fazla sayfa harcayarak oluşturan yazı karakterleri kağıt ve mürekkep tüketimini arttırdıkları gerekçesiyle de tasarımcılar tarafından tercih edilmemektedir. Eski Biçem harfler geçmişten gelen okunaklılık işlevinin yanı sıra çevre dostu olduğu düşüncesiyle da halen uzun metinlerin yazımında halen ilk sıradadır.

## KAYNAKÇA

- Aydın, Ufuk. (2001), *Uygurlık Tarihi, Eskişehir : Anadolu Üniversitesi: Açıköğretim Yayınları*
- Becer, Emre. (1997) *İletişim ve Grafik Tasarım, Ankara : Dost Kitabevi*
- Bevir, Mark. (ed) (2010) *Encyclopedia of Political Theory Vol:1, USA: Sage Publications, Inc.*
- Burns, Robert. (1996) *Paper Comes To The West (4th Edition), Berlin: Mann Verlag*
- Briggs, Asa., Burke, Peter. (2004) *Medyanın Toplumsal Tarihi, İstanbul: İzdüşüm Yayınları*
- Carter, Rob. & Day, Ben. & Meggs, Philip B. (2011) *Typographic Design: Form and Communication (5th Edition), New York: Wiley*
- Cavalier, Jean Jacques. (2004) *Medya ve İletişim Teknolojileri, İstanbul: Salyangoz Yayınları*
- Chartier, Roger. (1995) *Forms and Meanings: Texts, Performances, and Audiences from Codex to Computer, U.S.A: University of Pennsylvania Press*
- Cheng, Karen. (2005) *Designing Type, UK:Lurence King Publishing*
- Dalkıran, Ömer. (2013) *Kitabın Tarihi, Türk Kütüphaneciliği Dergisi Cilt 27, Sayı 1*
- Ertuğ, Hasan Refik. (1970) *Basın ve Yayın Hareketleri Tarihi, İstanbul : Yenilik Basımevi*
- Fischer, S. R. (2004). *A History Of Reading. London: Reaktion Books. (s.206)*
- Febvre, L. & Martin, H. J. (2000) *Kitabın Doğuşu, (çev. Gül Batuş). İstanbul: Avcıol Basım Yayın*
- İskender, Hakan. (2014) "Matbaanın İcadından Sonra Avrupa'da Okuma Kültürünün Değişimi", *Ankara: Turkish Studies - International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic, Volume 9/8 Summer 2014*
- Jean, Georges. (2001) *Yazı:İnsanlığın Belleği, (Çev.Nami Başer), İstanbul: Yapı Kredi Yayınları*
- Joseph, Dane A. (2011) *Out of Sorts: On Typography and Print Culture, U.S.A.: University Of Pennsylvania Press*
- Kemal, Yaşar. (2011) *Ağacın Çürüğü, (4. Basım) İstanbul: Yapı Kredi Yayınları*
- Labarre, Albert. (2012) *Kitabın Tarihi (Çev. Işık Ergüden). Ankara: Dost Kitabevi Yayınları,*
- Lawson, Alexander S. (1991) *Anatomy of a Typeface, U.S.A.: David R. Godine Publisher*
- Lupton, Ellen. (2010) *Thinking With Type, U.K: Princeton Architectural Press*
- Man, John. (2009) *The Gutenberg Revolution, U.K : Transworld Publishers*
- McKitterick, David. (2005) *Print, Manuscript and the Search for Order, 1450-1830, U.K. : Cambridge University Press*
- McKitterick, David. (2013) *Old Books, New Technologies, U.K. : Cambridge University Press*
- McLuhan, Marshall. (2001) *Gutenberg Galaksisi, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları*
- Mish, Charles C. (1953) "Black Letter As a Social Discriminant In The Seventeenth Century" *PMLA: Modern Language Association , Vol.68, No.3*
- Nauert, Charles G. (2006) *Humanism and the Culture of Renaissance Europe, (s.18)*
- Ong, W. J. (2012) *Sözlü ve Yazılı Kültür, (Çev. Sema Postacıoğlu Banon). İstanbul: Metis Yayınları*
- Pflughaupt, Laurent.(2007) *Letter by Letter: An Alphabetical Miscellany, New York: Princeton Architectural Press*
- Rabinowitz, Tova. (2005) *Exploring Typography, U.S.A:Delmar Cengage Learning*
- Sarıkavak, Namık Kemal. (2004) *Çağdaş Tipografinin Temelleri, Ankara :Seçkin Yayıncılık*
- Schmitz, Michael. (2005) *The Dacian Threat, 101-106 AD, Australia: Caeros Pty Ltd.*
- Story, Joanna. (ed) (2005) *Charlemagne: Empire and Society, UK:Manchester University Press*
- Tanilli, Server. (1990) *Yüzyılların Gerçeği ve Mirası (III.Cilt), İstanbul: Say Yayınları*
- Taşkıran, Hüseyin İler. (1997) *Yazı ve Mimari, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları*
- Törenli, Nurcan. (2005) *Yeni Medya, Yeni İletişim Ortamı, Ankara: Bilim ve Sanat Yayınları*

Uçar, T.Fikret. (2004) *Görsel İletişim ve Grafik Tasarım*, İstanbul: İnkılap Yayınevi

Urgan, Mına. (2007) *İngiliz Edebiyatı Tarihi*, İstanbul: Y.K.Y

Wilderdmuth, Mark E. (2008) *Print, Chaos, and Complexity*, U.S.A: Rosemont Publishing

## İnternet Kaynakları

Bachman, Frank.P.(2000) *Great Inventors and Their Inventions*, <http://www.mainlesson.com/display.php?author=bachman&book=inventors&story=gutenberg> (Erişim tarihi 12 Mart 2015)

Bilak, Peter. (2013) "Latin Tipografisinin Dünya ile İlişisine Bir Bakış", <http://www.turkcetipografitoplulugu.org/yazilar/ceviri/latin-tipografisinin-dunyayla-iliskisi/> , Erişim tarihi 3 Şubat 2015

Black, Robert. (2009) *Benedetto Accolti and the Florentine Renaissance*, U.K.: Cambirdge University Press <http://ebooks.cambridge.org/ebook.jsf?bid=CBO9780511562525>, Erişim Tarihi 5 Mart 2015

Devroye, Luc. (2001) *British Standarts For Type Classification*, Canada: McGill University School of Computer Science <http://luc.devroye.org/britishstandards.html>, Erişim tarihi 22 Aralık 2014

Kant, Immanuel. (2013) *Answer the question: What is Enlightenment?* (çev: Daniel Fidel Ferrer)

<https://www.google.com.tr/books> , Erişim tarihi 11 Aralık 2014

Kroll, Biljana. (2012) *Typography in a Semester*, Certified2Design, Inc., <https://books.google.com.tr/books>, Erişim tarihi 14 Mart 2015

Meerdink, Bryon. (2015) *The Esoteric Codex: Incunabula*, <http://www.lulu.com/shop/bryon-meerdink/the-esoteric-codex-incunabula/paperback/product-22084164.html> Erişim tarihi 25 Nisan 2015

<http://www.gutenberg-bible.com/history.html>, Erişim tarihi 13 Aralık 2014

[http://en.wikipedia.org/wiki/Colophon\\_\(publishing\)](http://en.wikipedia.org/wiki/Colophon_(publishing)) , Erişim tarihi 3 Şubat 2015

## GÖRSEL KAYNAKÇASI

Görsel 1: Parşömen üzerine elle çoğaltımı gösteren bir gravür

<http://www.mainlesson.com/display.php?author=bachman&book=inventors&story=gutenberg>, Erişim tarihi 22 Mart 2015

Görsel 2: Kollu baskı makinesiyle basımı gösteren bir gravür

<https://nickgraphic.files.wordpress.com/2011/05/bookbinder1361.jpg>, Erişim tarihi 10 Mart 2015

Görsel 3: Gutenberg matbaa sistemini gösteren bir gravür

<http://imgkid.com/gutenberg-movable-type-printing-press.shtml>, Erişim tarihi 17 Mart 2015

Görsel 4: Tipo Baskı tekniğinde kullanılan(Ar.hurufat, Ing.type) metal harfler

[https://stephguiney.files.wordpress.com/2012/11/120180\\_34391.jpg](https://stephguiney.files.wordpress.com/2012/11/120180_34391.jpg), Erişim tarihi 3 Nisan 2015

Görsel 5: Gutenberg'in matbaasında 1450-1455 yılları arasında basılan 42 satırlık İncil <http://www.smu.edu/Bridwell/SpecialCollectionsandArchives/Exhibitions/PeterSchoefferPrinterofMainz/GUTENBERGFUSTANDSCHOEFFER/Gutenberg%20Bible> ,

Detaylar: <http://www.aepm.eu/wp-content/uploads/2014/11/1450-inv-0288-01-1024x770.jpg> , Erişim tarihi 15 Aralık 2014

Görsel 6: William Caxton'un basım evinden çıkan ve İngilizce basılan ilk kitap olarak kabul edilen: Troya Öyküleri <http://librstudent.blogspot.com.tr/2012/03/printing-press-william-caxton.html>, Erişim tarihi 22 Mart 2015

Görsel 7: "Psikopos İncili"nin basım yeri ve yılını gösteren bir Colophon, 1577

<https://bookmongre.files.wordpress.com/2013/10/1577-iugge-bishops-bible-quarto-40.jpg>, Erişim tarihi 25 Mart 2015

Görsel 8: Bilim ve Zanaatlar Ansiklopedisi'nin Hürnanist Yazı karakteri ile basılmış iç kapağı

[http://www.bne.es/es/Micrositios/Exposiciones/EuropaPapel/resources/img/190\\_1\\_gr.jpg](http://www.bne.es/es/Micrositios/Exposiciones/EuropaPapel/resources/img/190_1_gr.jpg), Erişim tarihi 15 Mart 2015

Görsel 9: Bilim ve Zanaatlar Ansiklopedisi'nden bir sayfa

<http://realtenssociety.org/wp-content/uploads/2013/10/palmerie3p.jpg>, Erişim tarihi 15 Mart 2015

Görsel 10: Bilim ve Zanaatlar Ansiklopedisi'nden bir sayfa

[http://portail.atilf.fr/encyclopedie/images/V22/plate\\_22\\_2\\_61.jpeg](http://portail.atilf.fr/encyclopedie/images/V22/plate_22_2_61.jpeg), Erişim tarihi 15 Mart 2015

Görsel 11: Dekoratif olarak süslenmiş bir sayfa tasarımında Karolenj Minüsüküllerinin kullanımı [http://techiferous.com/slides/typography/images/humanist\\_minuscule.jpg](http://techiferous.com/slides/typography/images/humanist_minuscule.jpg), Erişim tarihi 23 Mart 2015

Görsel 12: Roman Capitals, Roma Büyük Harfleri

<http://blogs.adobe.com/conversations/files/2014/07/trajan-inscription.jpeg>, Erişim tarihi 25 Mart 2015

Görsel 13: Geçiş sürecini yansıtan Yarı Gotik/Yarı Hürnanist yazıyla basılmış bir kitap sayfası [http://www.codex99.com/typography/images/incunabula/subiaco/cicero\\_lg.jpg](http://www.codex99.com/typography/images/incunabula/subiaco/cicero_lg.jpg), Erişim tarihi 5 Mart 2015

Görsel 14: Nicolaus Jenson'un Romanesk yazı karakteri 'Eusebius' ile basılan 'Evangelica', 1470

[http://upload.wikimedia.org/wikipedia/commons/2/2d/Eusebius\\_evangelica\\_praeparatione\\_-\\_Jenson\\_1470\\_1r.jpg](http://upload.wikimedia.org/wikipedia/commons/2/2d/Eusebius_evangelica_praeparatione_-_Jenson_1470_1r.jpg), Erişim tarihi 5 Nisan 2015

Görsel 15: Çapraz vurgudan dikey vurguya geçişte oluşan farklılıkları gösteren bir çizim

<http://2.bp.blogspot.com/dA8qm7Ciqp8/TxP9dhuAH0I/AAAAAAAAAO0/vyXOmuU4G2g/s320/Old-style-type.jpg> ad-resindeki görsel esas alınarak yapılmıştır. Erişim tarihi 23 Mayıs 2015

Görsel 16: 45 derecelik bir açıyla yazılması nedeniyle yatay ve dikey kalınlıkları eşit olan Gotik harfler

[http://margaretshepherd.blogspot.com.tr/2013\\_04\\_01\\_archive.html](http://margaretshepherd.blogspot.com.tr/2013_04_01_archive.html), Erişim tarihi 25 Mayıs 2015

Görsel 17: 24 Ekim 1781 tarihli bir Amerikan gazetesi

[http://www.slate.com/content/dam/slate/blogs/the\\_vault/2013/7/3/FrontPageFinal.jpg.CROP.article920-large.jpg](http://www.slate.com/content/dam/slate/blogs/the_vault/2013/7/3/FrontPageFinal.jpg.CROP.article920-large.jpg), Erişim tarihi 5 Nisan 2015

Görsel 18: Caslon yazı karakteri ile basılan Amerikan Bağımsızlık Bildirgesi, 1766

[http://www.loc.gov/rr/program/journey/images/declaration\\_0001.jpg](http://www.loc.gov/rr/program/journey/images/declaration_0001.jpg), Erişim tarihi 1 Mart 2015

